

"NONKONFORMİSTLƏR" İN ÜSLUB AXTARIŞLARI

Həmida Süleymanova

Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyasının elmi işçisi

Cəmiyyətin yaradıcı insana qarşı tələbi və ondan gözləntisi tarix boyu müxtəlif olmuşdur. Sənət təqnidçiləri əsrər boyu yaradıcı şəxsləri zamanın fəvqündə dayanan, normalara qarşı çıxan, axına qapılmayan və neticədə yeniliklərin yaranmasına təkan verən insanlar kimi qələmə vermişlər. Heç nadir olmaqla deyil ki, XX əsrin ikinci yarısında dünya incəsənətində gedən proseslər Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığından da yan keçmədi. Onlar hər vəchlə sovet ideologiyasının ənənələrinə və "kanonlar" aqarlı gəlməyə cəhd edir, yeni cərəyanın öncüllərindən olmağa səy göstərirdilər. Belə canatımlar xoş qarşılıqlı olunmaması uğursuzluqla nəticələnirdi. Bu yeni cərəyanın nümayəndələrini "nonkonformistər" adlandırdırlar.

Azərbaycan incəsənətində 1950-1980-ci illərdə mövcud olan "nonkonformistər" qrupuna daxil rəssamlar öz yaradıcılıqlarında fərqli inkişaf yolu seçmişlər.

Nonkonformistlər cəmiyyətdə əsas olan fikrin əleyhinə çıxır, öz individual fikirlərini göstərməkdən çəkinmir, incəsənətdə sosrealizm ənənələrindən imtina edirdilər. 80-ci illərdə təşkil olunan Respublika və Ümumittifaq rəssamlıq sərgilərində navigator ruhlu bədii konsepsiylar aşkara çıxdı. Artıq sənətdə fərdi üslub rəngarəngliyi, müxtəlifliyi müstəsna əhəmiyyət qazanır, təsvirdə şərtilik, stilizasiya, deformasiya təzahürlərinə təsadüf olunurdu. Bu qrup rəssamlar sırasında Rasim Babayev, Cavad Mircavadov, Əşraf Muradoğlu, Qorxmaz Əfəndiyev, Kamal Əhməd, Fazıl Nəcəfov və digərlərinin adlarını mütlaq qeyd etməliyik.

Azərbaycan təsviri sənətində öz üslubu, təsvir motivləri, özünəməxsus formaları ilə bu gün öz müasirlərini düşündürən rəssam Rasim Babayevin sənətə nonkonformist yanaşması hələ tələbə olan zamandan hiss edilirdi.

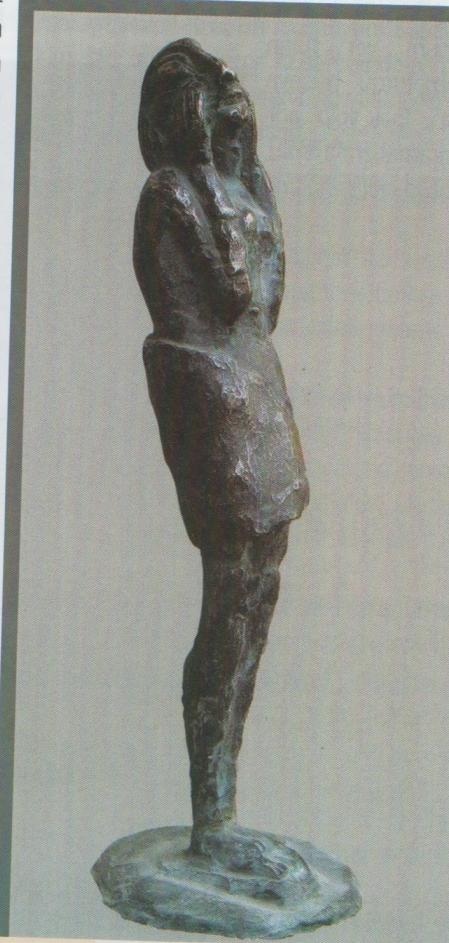
Rəssamin V.I.Surikov adına Moskva Dövlət Rəssamlıq Institutunda oxuduğu müddətdə "formalizmə meyilli" şəxs kimi tələbələr sırasından xaric edilməsi buna bariz nümunədir. Bakıya qayıtdıqdan sonra da təcridi şəkildə yaradıcılıqla məşğulluğa davam etmişdir. Rəssamın fəlsəfi və bədii

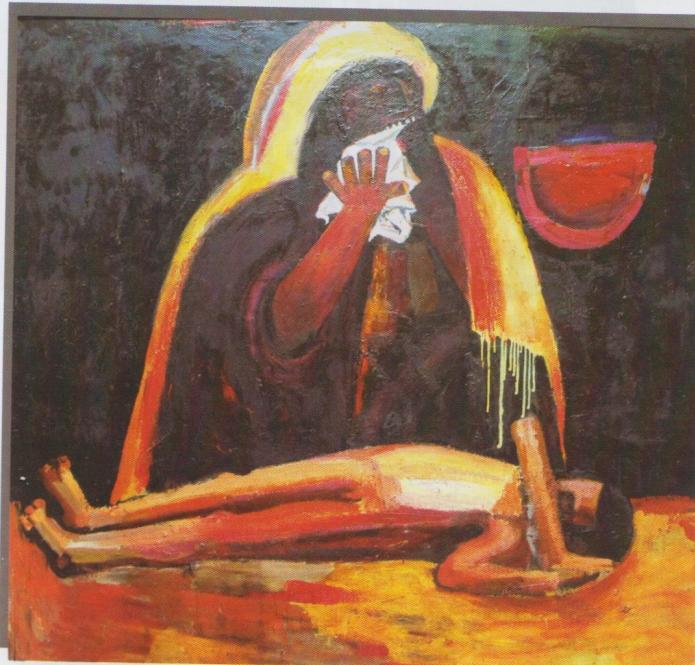
düşüncə tarzi, rəng duyumu, həyata baxışı, obrazlar sistemi əsərlərini daim diqqətdə saxlayırdı. Sənət fəaliyyətinin əsasını "Xeyir və şər" in bədii ifadəsi təşkil edir. Rasim Babayev müasir həyatda gördükərinə fərqli və təzadlı mənə-məzmun verməkdə əsl nonkonformist idi. "Hərbi psixoz", "Təcavüz", "Ekstremlistlər marşı", "Pablo Nerudanın xatırasına", "Mühəribənin siması", "Təcavüz", "Diptix. Mənafeyim üçün yeyirəm, içirəm", "İmparizmin qanlı generalı Pinoçet" və digər əsərləri ilə rəssam ideoloji çərçivələrə siğmadığını bəyan etmiş, yalnız fərdi yaradıcı münasibəti ilə dünyəvi problemlərə, bəşəriyyəti düşündürən mövzulara toxunmuş, tamaşaçıları bu istiqamətdə, problemlər ətrafında düşünməyə səsləmiş, dövrün ziddiyətlərini əks etdirməyə çalışmışdır.

Nonkonformistlərin digər görkəmli nümayəndəsi sözsüz ki, Cavad Mircavadovdur. O, Azərbaycan rəngkarlığında avanqard baxışı, eksperimentləri və nəhayət sənətdə novator çıxışları ilə geniş kütlənin marağını qazanmışdır.

Rəssamin obraz və süjetləri, motiv və formaları seyrçi taxəyyülüni düşünməyə sövg edir, onda emosional hallar yaşadır. İnsan düşüncəsinin hüdüdlərində qeyri-adi hissətmə və müşahidə qabiliyyəti ona yeni formaların axtarışı təkanı verirdi. Bu figurlar, deformasiya olunmuş bədənlər yəninin yaranmasına, daha doğrusu, gerçək olanı yeni ifadə vasitələri ilə çatdırmağa çalışmağın nəticəsi idi. Sənətdə sosrealizm ənənələrinin hakim olduğu dövrə belə cəsarətli addımlar onu bir-neçə əsr qabağa çəkir, yaradıcılığının sərhədlərini genişləndirirdi.

Cavad Mircavadov kompozisiyalarında gözəlliyin yaratdığı estetikliyi rədd edir,

onların yerini kobud, cansıxıcı fiqurlar əvəzləyir. Bu qorxulu, insanı vahiməyə boğan qarışılıq həm də ikrah hissələri oyadır. Bəlkə onun gördüyü, ifadə etmək istədiyi gerçəklilik məhz bu obrazların simasında öz əksini tapıb. "Qaçırlılma", "Fayton", "Oğlaq", "Ümid işığı", "Od Tanrı", "Meydan", "Qadın balqabaqla", "Nur saçan atlı", "Hərəkat" əsərlərində bəhrələndiyi rəng qamması Şərqi xalqlarının çoxəsrlik miniatür sənəti, milli ornamentlərin düşünülmüş istifadəsi, xalça sənətindən gələn nizam onun rəsmlərini klassikləşdirir.

Cavad Mircavadovun yaradıcılığında mühüm yer tutan "Yüzilliklərin himni" silsiləsi, "Azərbaycan dramaturqu Hüseyin Cavidə həsr olunur", "Analıq" və "Maninin gəmisi", "İpək yolu" adlı milli ruhdan qaynaqlanan əsərləri ekspressiv, dramatizmlə dolu, Şərqi xalqlarının mədəniyyətini tərənnüm edən qeyri-adi rənglərlə zəngindir.

Bunun nəticəsidir ki, kobud yaxmaların hərəkəti, isti rənglərin kətan müstəvisində bədii həlli forma axtarışlarının kodlarını tapan rəssamın yaradıcılıq məşəlini işıqlandırır, onun ətrafına daha yeni nəsillərin toplanmasına imkan yaradır.

Nonkonformist rəssamlardan Əşrəf Muradoğlunun yaradıcılığındaki avangard kompozisiya həlli bu gün də aktualdır. Kompozisiya seçimi, ekspressiv rəngləri, obrazların emosionallığı onun rəngkarlıq improvisasiyalarıdır. Fırça ustasının ən uğurlu tablolarından 1973-cü ildə çəkdiyi "Ata və oğul" və "Lenin Smolnida" əsərləri obrazların özünəməxsusluğunu ilə seçilir.

Rəssam əsərlərində ictimai-siyasi mövzulara müraciət edir, belə özünəməxsus münasibət təxəyyüldən sizib kətana hakk olundu. Əşrəf Muradoğlunun əsərləri bizə yuxunu xatırladır. Deyirlər, bəzən yuxular gələcəkdən xəbər verir. Sovet İttifaqının zamanında rəssam əsərlərində bu rejimin gələcəyindən söz açırdı. Məsələn, "Lenin makinaçıya diqtə edir" əsərində olduğu kimi. Burada Lenin sanki tökülen qanların fərqinə varmadan diqtəsini edir, makinaçı isə əksinə, rejimə zidd çıxaraq keçmişinə baxıb görünən qara qapıdan gələcəyə çıxış yolu axtarır.

"Ata və oğul" müəllifin ən uğurlu işlərindəndir. Əsərdə qatı qırımı-

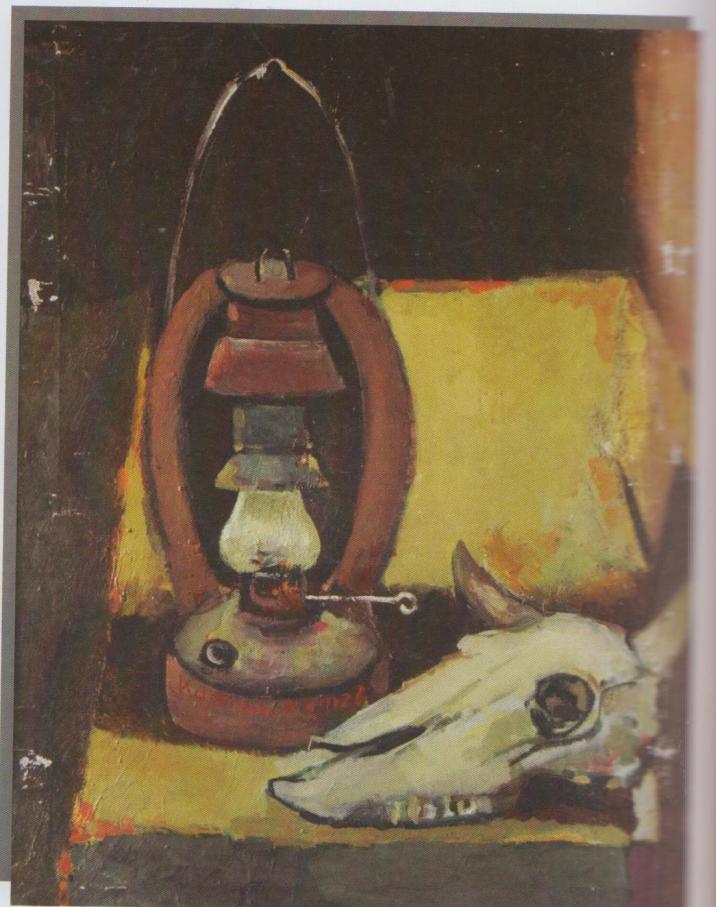
zi rəng kompozisiyaya elə yayılmışdır ki, sanki tablo nəfəs alır. Və oğul arasında olan mənəvi tellər bir növ rənglərdə materiallaşmış nəsillərin varisliyini ifadə edir.

Rəssamın tablolarına hakim olan tünd rənglər qeyri-adi görmə bacarığını nümayiş etdirir. Qara rəng onun üçün işq mənbəyi id. Həmin rəngdən süzülən çalarlar kətanı aydınlaşdır, avangard görüntüsünü yaradır. XX əsrin 70-ci illərində kətana köçürüdü "Qara eynək qız", "Çanta ilə qadın", "İdmançı", "Ağ geyimli qadınlar", "Tennis" kimi tablolarında ifadə etdiyi obrazların fiqurları donuq, proporsiyaları uzadılmış, siluetik xətlərin kontrastı kəskin rənglərin əhatəsinə daha canlı və ifadəlidir.

Dünyada ilk qadın kosmonavt Valentina Tereşkovaya həsr etdiyi portret rəssamın yaradıcılığının xüsusi diapozonunu təşkil edir.

Uzun illər Cavad Mircavadovla dostluq münasibətində olan avangard baxışlı, maddi həyatdan imtina edib özünü yaradıcılığı həsr edən rəssam Qorxmaz Əfəndiyevin sənət yolu da həyati kim mürəkkəbdir.

Bütün yaradıcılığı boyu mühüm əhəmiyyət verdiyi əsərin teksturası onun üçün başlıca məsələyə çevrilir. Qorxmaz Əfəndiyevin yaradıcılığının son dövrü tekstura ilə dərindən işləməsi ilə fərqlənir. Sanki məqsədi antimateriya yaratmaqdır. İlk baxışdan mümkünən görünən axtarış həm də paradoksal bir hal idi. Axi, o həmin antimateriyani real material maddələrlə yaratmalı idi. Əslində yaradılmış tablo özü də materiyadır. Odur ki, xətdən də imtina edir, rənglər isə son dərəcə asketik tonallığını seçir. Yalnız tekstura sayasında mənəviyyata, işığa çıxmağa cəhd edir. Bu isə sənətdə çox çətin, daşlı-kasaklı yoldur.

Digər avanqard rəssamlardan Kamal Əhmədi xüsusişlə vurğulamaq lazımdır. Onun əsərləri simvolika ilə doludur. Rəsmlərində intuisiya, daxili hissiyyat həmişə rəssamı müşayiyət edir, yaradıcılığında əsas baladçısına çevrilir. Abşeron torpağı bir çox rəssamin ilham mənbəyi olduğu kimi Kamal Əhmədi də öz enerjisi ilə əhatələmişdir. O da digər rəssam həmkarları kimi incəsənətdə öz yolunu tapmış, sosialist realizm ənənələrindən imtiyət etmişdir. Tabloları qara və qırmızı rənglə əhatələnib. İşıq tabloya bu kontrast rənglərdən daxil olur, fiqurlar uzadılmış, obrazların ifadələri şərti, maili xətlərlə hazırlanıb. Kamal Əhmədin rəsmlərində xeyir və şərin, zülmətlə aydınlığın, ölüm ilə yaşamın, sevgi ilə nifrətin mübarizəsi bir-birini izləyir. Kompozisiyaya əsərən əlavə etdiyi molbert, lampa, iki-gözlü it, at kəlləsi kimi simvolik təsvirlərlə rəssam bir növ ətrafında baş verən bütün harc-mərclik, ədalətsizlik, özbaşinalığı duybub dərk etdiyi, buna laqeyd yanaşmadığını açıq-aşkar göstərməyə çalışırdı.

Azərbaycan nonkonformist rəssamlarından tanışırıqsa, heykəltərəşlilik sənətində təkrarsız qoyan avanqard üslubun təsisçisi Fazil Nəcəfovdan mütləq söz açmalyıq.

Rəssamin təhsil aldığı siyasi və mədəni mühit incəsənətdə ideoloji nəzarətin gücləndiyi zamanlar idi. Sosialist realizm qaydaları incəsənətin bütün sahələrində olduğu kimi heykəltərəşlilikda da öz sözünü deyirdi. Fazil Nəcəfovun diplom işi üçün işlədiyi neftçilərin əməyinə həsr etdiyi kompozisiya rəhbəri Nikolay Vasilyeviç Tomski tərəfindən sərt qarşılandı. Heykəltərəşin bu mövzuda daha ekspressiv həll etdiyi, fiqurların monumentallığı ilə seçilən dinamik kompozisiyaya müraciəti heç də təsadüfi deyildi. Sözsüz ki, həmin dövrə metal dirəklər üstündəki estakadalar üzərində salınan Neft daşları - Xəzəri öz əhatəsinə alan möcüza bütün yaradıcı insanları ovsunlayırdı. Fazil Nəcəfov bütün tənqidlərə, "yuxarırların" göstərişlərinə baxmayaraq, diplom işini qətiyyətlə dəyişdirmədi.

Heç şübhəsiz ki, rəssam Rasim Babayevlə eyni sənət tələyini yaşıyan, Bakıya diplomsuz qayıdan heykəltərəşin dövrün öncüllərindən sayılan, daha sonra 1950-ci illərin sonu 1960-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan təsviri sənətinin qızıl dövrünə öz imzalarını yazardıraq Cavad Mircavadov, Tofiq Cavadov, Kamal Əhməd, Rasim Babayev kimi rəssamlarla birgə Abşeronu dələşmiş, motiv axtarışları yaradıcılıq yolunun yeni mərhələsini təşkil etmişdir.

Fazil Nəcəfovun 1970-80-ci illərdə həzırladığı heykəllər emosionallığı, ifadəliliyi, fiqurların böyüdülmüş proporsiyalarına baxmayaraq, estetikliyi ilə digər heykəltərəşlilik nümunələrindən fərqlənir, avanqard üslubun xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

Heykəltərəş müraciət etdiyi fiqurlarla insanın daxili aləmini, ağrı və acılarını, mövcudluğun dözülməz hallarını açmağa can atır. Bu fəlsəfi, insanı düşünməyə məcbur edən mövzular, həyatın sadə bir anını əbədiləşdirmə istəyindən qaynaqlanır. Onun fəlsəfi yüklü kompozisiyaları bir qədər mürəkkəbdir.

Yaşadığımız cəmiyyətin fərqli kateqoriyalara müraciəti - "Korlar", "Yatmış qoca", "Ağrı", "Çılpaq qadın" kimi heykəl nümunələrinə tədqiqat nöqtəyi-nəzərdən yanaşıldıqda - bu gün də aktual və baxımlıdır. Bu iş öz növbəsində heykəltərəşin öz əsrini geridə qoyub yeni üfüqlərə adlanmasının, klassik, hər zaman bəşəri ideyalara sadıqlılığının gösəricisidir. Belə ki, sənət və sənətçi öz rəngləri, ifadə vasitələri ilə bütün dövrləri boyamağa davam edir. ♦

Ədəbiyyat:

1. Fazil Nəcəfov. Heykəltərəşlilik, qrafika. "Sərvət", 2013.
2. Telman İbrahimov. Rasim Babayev yaradıcılığı "Xeyr və şər" etik kateqoriyaların təcəssümü kimi.
3. Sara Oğuz Nəzirov. "Əşrəf Muradoğlu", 2007.

Резюме

Хамида Сулейманова

ПОИСК СТИЛЯ “НОНКОНФОРМИСТОВ”

В статье рассматривается поиски стиля и творчество художников нонконформистов второй половины XX века. Индивидуальный подход к творчеству можно увидеть у таких художников как Расим Бабаев, Джавад Мирджавадов, Ашраф Мурадоглу, Горхмаз Эфендиев, Камал Ахмад, Фазиль Наджафов и др. сыгравших важную роль в изобразительном искусстве Азербайджана.

Ключевые слова: художник, нонконформист, искусство Азербайджана

Summary

Hamida Suleymanova

SEARCH FOR THE STYLE OF “NON-CONFORMISTS”

This article explores artists' style searches and their creativity belonging to a group called nonconformists in the second half of the twentieth century.

We can see a different approach to the creativity of artists who play an important role in the fine arts of Azerbaijan, such as Rasim Babayev, Javad Mirjavadov, Ashraf Muradoglu, Gorkhaz Efendiye, Kamal Ahmad, Fazil Najafov and others.

Key words: artist, nonconformist, Azerbaijani art